

УДК 94(477):271.4(477)-725:355]-317«19»

Софія Предка

**«Я фізично відчував,
що в моєму серці щось обірвалось»:
капелани Греко-католицької церкви
в українських збройних формуваннях
періоду Першої та Другої світових війн**

На основі особових джерел, досліджено діяльність українських капеланів Греко-католицької церкви в ході Першої та Другої світових війн. Стверджується, що образ капелана поєднував риси священика, морального авторитета і старшого товариша / батька. Військові дії, зустрічі зі смертю, втрати близьких людей, примус вбивати, побутові труднощі, поранення та фізичні страждання були складними випробуваннями, віч-на-віч будучи з якими, людина зверталася до Бога та духівника. Воєнне повсякдення на практиці суттєво відрізнялося від уявлень про нього поза лінією фронту. Завдання капеланів полягало в тому, щоб підтримати бойовий дух воїнів, утвердити необхідність боротьби в найскладніших умовах, створити сприятливу атмосферу для реалізації поставлених цілей. Переймаючи на себе роль щита для військових, духівники залишалися сам-на-сам зі своїми переживаннями й турботами, які доводилося долати самотужки.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Перша світова війна, Друга світова війна, українські капелани, мемуаристика

Sofia Predka

«I physically felt how something broke in my heart»: the chaplains of the Greek-Catholic Church in the Ukrainian armed forces in the course of the First and Second World Wars

Based on the private sources of information the activities of chaplains of the Ukrainian Greek-Catholic Church during the First and Second World Wars are researched. The chaplain's image is considered to be a combination of such features as: priest, moral authority, fellow or parent. Military actions, meetings with death, loss of dearly beloved ones, compulsion to kill, the everyday difficulties, injuries and physical sufferings were a challenge. To deal with them people turned to God and priests. Real military routine was significantly different from the ideas about it behind the front line. The task of the chaplains was to maintain the morale of soldiers, to strengthen the feeling of necessity of struggle in difficult conditions, to create favourable atmosphere for achieving goals. Adopting the role of a shield for the soldiers, the priests remained one-on-one with their feelings and concerns, which had to be overcome on their own.

Keywords: The Greek Catholic Church, First World War, Second World War, Ukrainian chaplains, memoiristics

В історії української Греко-католицької церкви ХХ століття особливе місце займає осмислення інституту військового капеланства. Його поява стала віддзеркаленням особливої співпраці церкви та суспільства, яка виходила за межі церковних стін. Вивчення історій польових духівників здебільшого зводилося до узагальнених розвідок про капеланів як окрему групу осіб, яка виконувала служіння в умовах війни. Однак проблематика цього питання є значно глибшою.

Феномен капеланства полягав у тому, що в ньому щільно перепліталися історичні реалії та людські долі, індивідуальна релігійність та церковна дійсність. Служіння в умовах війни вимагало принципово нового діалогу між священником і вірними. Їх комунікативна співпраця ставала більш тісною, зрілою, по-батьківськи щирою та відкритою. Цей діалог не допускав духовної монотонності чи байдужості, кожна розмова зі священником набувала сакрального змісту, адже в умовах війни вона могла стати останньою. Релігійність [21, с. 75] людей, що перебували у складі збройних формувань, виражалась у внутрішній готовності переймати і розуміти досвід та вчення капеланів, які не завжди збігалися з власними міркуваннями та очікуваннями, поглиблюючи відчуття присутності Бога.

Для священників служіння в умовах війни ставало випробуванням, відкривало моральні, духовні, фізичні та загальнолюдські можливості кожного зокрема. Бойові дії нівелювали цінність людини не лише у фізичному, а й у моральному та релігійному аспекті, тому саме польові духівники брали на себе роль хранителів ідеалів та ідей, переконань, віри та церкви загалом.

Потреба в духовній опіці являла собою реакцію суспільства, яка з'являлася дуже стрімко. Звернення до церкви в більшості випадків було пов'язане з кризовими явищами, подолати наслідки яких самотужки було непросто. Людина знаходилася на роздоріжжі пошуку тої істини, яка б імпонувала саме їй, а церква, опираючись на тогочасних провідних релігійних діячів, пропонувала своє пояснення навколишніх реалій. Для капеланів як представників церкви в місцях найбільшого неспокою важливим було стати носіями життєвих істин, доступно їх трактувати, дбаючи при цьому, щоб ці пояснення при спрощенні змісту не втрачали цінності. Митрополит Андрей Шептицький у настановах

7. Церква у політичних процесах XIX–XX ст.

душпастирям зазначав: «Ваше призначення дуже важке і відповідальне, маєте дбати про душі ідейних людей і хоронити їх перед впливом агностиків» [13, с. 45].

Діяльність українських капеланів вивчали Р. Делятинський [17], Г. Дем'ян [3], Д. Забзалюк [5, 6, 7], В. Марчук [12], В. Пашенко [15], І. Пилипів [16], В. Тарабан [18], В. Футулуйчук [19, 20]. Вони розглядали особливості формування та діяльності капеланів впродовж Першої та Другої світових воєн, приділяли увагу найбільш знаним релігійним діячам цього часу. Однак поза їх увагою залишалося вивчення фронтних священників не лише як представників церкви, а й як звичайних людей, які отримувати особливий досвід, перебуваючи на лінії фронту. Джерельну основу дослідження становлять мемуари представників духовенства, що розкривають не лише специфіку служіння в умовах війни, а й відображають щоденні емоційні переживання та турботи духівників. Вони відрізняються стилем написання, деталізацією описів, своєрідною імпульсивністю викладів. У мемуарах о. Степана Венгриновича [1], о. Ісидора Нагаєвського [13], о. Івана Лебедовича [11], о. Петра Голинського [2] відображено труднощі та виклики, які супроводжували капеланів, розкрито досвід спілкування з бійцями в ході військових протистонь. Метою статті є сконструювати загальний образ проблем та їх подолання, з якими стикалися капелани Греко-католицької церкви під час світових воєн, беручи при цьому до уваги насамперед емоційну складову.

Процес творення єдиної системи душпастирства був складним і тривалим. До початку Першої світової війни зустріті українського священника у військовій формі було рідкістю. Більшість із них знаходились у великих гарнізонах австро-угорської армії, де кожен отримував гідну оплату праці, а згодом – пенсійне забезпечення. До обов'язків капеланів входило відправляти Богослужіння в неділі та свята, бути присутніми на присязі новобранців війська [6, с. 276]. Про те, наскільки змінилися обставини діяльності капеланів з початком бойових дій, згадував В. Лаба: «Крім воєнної поневірки та загрози для життя і пошести, болючим обов'язком полевого духовника було піддержувати бойового духа в вояків своєї частини. Особливо болючим стався той обов'язок під кінець війни, як вичерпувалися воєнні засоби і приходилось говорити винуватому воякові про вірність, відвагу, видержання

аж до остаточної перемоги» [10, с. 71]. Процес комунікації в таких складних умовах призводив до того, що у капеланів «ламався голос у цього роду промовах до вояків», адже усвідомлення всієї складності перебігу подій навколо ставало випробуванням для обох сторін діалогу [10, с. 72]. Водночас у руках духівників перебувала можливість налагодження контактів із вищим керівництвом австрійської армії. Саме через капеланів передавали різного роду скарги чи прохання про відпустки для військових [10, с. 73].

Новий етап у розвитку військового капеланства розпочався після Першої світової війни, коли Державний секретаріат ЗУНР прийняв рішення про формування структури служби капеланів УГА. Під керівництвом о. Миколи Їжака 1 січня 1919 р. було утворено вищий орган польового духовенства Збройних сил – Зарядче Преподобництва, яке перебрало на себе функції Фельдвікаріату австрійської армії [20, с. 60]. До компетенції цього органу входило керівництво усією структурою військового духівництва, питання матеріального забезпечення, правового захисту, кадрових проблем [6, с. 277–278]. Одночасно о. Андрій Калята очолив Польове Преподобництво при Начальній команді Галицької армії, якому підпорядковувался всі капелани. До новоствореної структури органів духовної опіки у війську входили також утворені у складі штабів галицьких корпусів референтури, які обслуговували окремі курені, сотні і батареї фронтних частин [19, с. 60].

Досвід, отриманий капеланами в ході подій 1914–1918 рр., став основою діяльності польових духівників під час Другої світової війни. Перспектива перебування священників у складі військових формувань іноземних держав, Німеччини зокрема, першочергово викликало занепокоєння у вишого військового керівництва. Однак стараннями Митрополита Андрея Шептицького, греко-католицьких капеланів таки було допущено до лав дивізії СС «Галичина» з дозволом утворити відділ духовної опіки, який очолив о. В. Лаба [6].

З труднощами відбувалося забезпечення присутності польових духівників в Українській повстанській армії. Першочергово використовували місцевих парохів в місцях, де тимчасово перебували військові. Форми і методи забезпечення духовних потреб повстанців були різноманітні. Обов'язково з участю священників проводилися

7. Церква у політичних процесах XIX–XX ст.

урочисті Служби Божі з нагоди великих релігійних свят: Різдва, Великодня, Водохреща та інших. Партизанська війна вносила корективи в діяльність капеланів, яким доводилося діяти в особливо складних умовах. Дослідники цієї теми зазначають, що терористичні методи боротьби підпілля ставали причиною досить обережного ставлення до можливості ведення душпастирської роботи в УПА [17]. Специфіка партизанської війни створювала перешкоди для повноцінного забезпечення духовних потреб вояків [8, с. 24]. Однак беззаперечним є факт служіння греко-католицьких капеланів в складі УПА, вивчення якого потребує додаткових історичних досліджень.

Першочерговим завданням усіх польових духівників у ході воєнних дій було відправлення Літургій в неділі та свята, забезпечення духовної підтримки воїнам. Загальне уявлення і сприйняття священика в мирний час та в умовах військового протистояння суттєво відрізнялося. Ставлення до представників церкви не було однаково позитивним. Один із відомих діячів міжвоєнного часу, о. Степан Венгринович зазначав, що «образ пароха для людини невіруючої означав мракобіса, і обов'язково товстого грошолоба, що без заплати ні кроку» [16, с. 152]. Такі настрої в середовищі військових ставали викликом для капеланів, які доводилося долати, опираючись не лише на церковне вчення, а й на загальнолюдські цінності та щоденну співпрацю.

Роль священика на війні поєднувала в собі риси старшого товариша, батька, наставника. Окрім традиційних проповідей на релігійну тематику, капеланам доводилося проводити бесіди на історичні теми, ознайомлювати бійців із видатними діячами минулого, які б надихали їх на боротьбу. Отець Ісидор Нагаєвський згадував, що «до важкого, але приємного заняття духовників можна зарахувати відвідини сотень з короткими викладами на інтересні теми. Я ставив своїм слухачам перед очі геройські чини княжих дружинників» [13, с. 61].

Внутрішнє відчуття війни у релігійному середовищі досягало тих меж, де переломлюється вартісне значення речей, де змінюються мірила людських думок. Умови, в яких доводилося служити, характеризували як «пекло, в якому нервова система людини була напруженою до крайності» [22, с. 24]. Діяти в такому середовищі

було вкрай важко, адже доводилося обґрунтовувати необхідність боротьби навіть у найкритичніших умовах, виховувати внутрішню впевненість у перемозі: «Намагання священика повинні зосереджуватися на здобуті довір'я вояків, ... щоб у критичний момент мати за них відповідний вплив та допомогти командирові частини осягнути його мету» [9, с. 88].

Одним із найбільш морально складних завдань для капеланів було займатися похованнями загиблих чи страчених військових. У «Вістнику державного секретаріату військових справ» від 15 березня 1919 р. зазначалося, що «убитих, скільки відносини на фронті дозволять, хоронити на спеціальнім «Козацькім кладбищі», заложеним чи то в полі, чи на сільських чи міських кладбищах, вибравши для цього найгарніше місце. Хоронити кожного загиблого осібно... Ні одна козацька могила не сміє остатись без хреста і напису» [14, с. 5]. Великих людських втрат на війні завдавала також епідемія тифу. Про значні масштаби кількості загиблих свідчили спогади о. П. Голинського, який згадував, як на кожній станції до потяга дочіплювали вагони з хворими й одночасно виносили померлих. Одним з найемоційніших моментів для нього став випадок, коли на «на одній із станцій один з тих, що йому призначили виносити небіжиків, пізнав у померлому рідного брата, якого від початку війни не бачив» [2, с. 248].

Викликом для капеланів ставала проблема служіння в умовах ув'язнень у таборах. Часто присутність капелана ставала єдиною підтримкою та джерелом сил для боротьби, а в моменти очікування смерті – фактором облегшення душевних та тілесних мук. Релігійність у таких умовах розвивалася за схемою від зустрічі з Богом, до налагодження діалогу та створення своєрідного союзу між вірою, священиком та людьми. Пригадуючи розстріл стрільця УПА Бурлаки в таборі Нойенгамме, о. І. Нагаєвський писав, що пробув із засудженим усю ніч перед смертю. Цей час видався дуже складним для обох, «вояка огортав жаль за своїм життям», а капелан «сів біля нього, підніс його гарну голову і притиснув її до своїх грудей та поцілував його в чоло» [13, с. 67]. Згодом, коли після цих подій минуло багато років, духівник писав, що «жоден випадок смерті на мене такого тяжкого враження як смерть Бурлака. Я фізично відчував, що у моєму серці

7. Церква у політичних процесах ХІХ–ХХ ст.

щось обірвалося, наче якась невидима струна, і це враження залишилось у мене на довгі роки, бо й досі товчеться моє серце, коли, замкнувши очі, бачу у своїй уяві мертве тіло молоденького друга Після того трагічного випадку я кілька днів не міг з ніким говорити, ані заснути, ані їсти» [13, с. 69].

Активна комунікація із військовими поєднувалася з філософськими роздумами, адресованими «вищим силам». Особливо яскраво це явище проявлялося на сторінках мемуарів, окреслюючись специфічною лексикою. Успішні військові операції чи раптове одужання часто називали чудом, за яке обов'язково потрібно було подякувати Богу: «Чудесним способом Господь охоронив мене від тифу» [4, с. 134]. Схожі твердження з'являлися у спогадах о. Петра Голинського, який свою вдалу переправу через річку вважав виявом Божої опіки: «Останніми зусиллями доплив я до берега, збудив у собі совершенний жаль за гріхи і здався не Богу волю... Я був врятований. І знову відчув я особливіший знак Божого Провидіння на собі. Знову прошу Бога, щоб дав мені нагоду віддячитися за цей просто чудесний порятунок від смерті» [2, с. 150].

Капелан був свідком становлення зрілої віри військових, за висловом о. Ісидора Нагаєвського, «багато разів мав нагоду пізнати вартість їх сердець» [13, с. 10]. Тож виникає питання, як сприймали діяльність капеланів у середовищі військових. Вояк УПА О. Циліупа відзначав, що однією із найцінніших рис капеланів в умовах щоденного життя було поєднання батьківської опіки, патріотичного виховання та релігійного вчення. Він писав, що «о. Кадила (о. Василя Шевчука) дуже любило військо, до всіх він ставився з розумінням, вміло сполучаючи християнські основи віри з патріотичними і вояцькими законами. Був дуже рухливий, дружний у поведінці, охоче з кожним розмовляв. Можна було б сказати, був веселої вдачі чоловік, хоча й помічалось, що це священник глибоко віруючий» [22, с. 20]. Своєю присутністю капелани могли донести та роз'яснити багато речей, пов'язаних із церковним та щоденним життям [10, с. 40].

Капеланів сприймали не лише крізь призму їх релігійної діяльності, а й через звичайні людські риси, які допомагали їм здобути довіру військових: «Він був такий жвавий, активний, веселий... Не так веселий, як людяний, дружний. Люди його всі шанували. Він від-

правляв Служби Божі під час свят різним сотня... Як про людину, можу сказати про нього тільки найкраще. Населення його дуже шанувало, всі любили. У сотнях – тим паче. Розраджував часто стрільців» [22, с. 21]. Незважаючи на складнощі осмислення та прийняття смерті, капелани знаходили необхідні слова для підтримки тих, хто важко переживав втрату побратима чи рідної людини: «На кожному похороні вояка отець Кадило зворушливою проповіддю прощав полеглою у бою, закликаючи одночасно вояцтво не до помсти, а до прощення ворогу» [22, с. 22].

Перед військовими на лінії фронту поставало чимало дуже складних морально-психологічних проблем, адже межа між сприйняття себе захисником чи вбивцею іншої людини була надто розмитою. Капеланам доводилося шукати правильні слова та інтерпретації навколишньої дійсності, які б творили максимально сприятливу в умовах поєнних дій атмосферу. За спогадами вояків УПА, духівник о. В. Шевчук «повчав грішника про Божу ласку і прощення гріхів, пояснював різницю в значенні божої заповіді «Не убий» з кримінальним вбивством і konieczністю виконання військових обов'язків на службі Батьківщині» [22, с. 21].

Таким чином, перевірка людини війною була одним із найбільш жорстоких способів викриття її суті. Досвід війни не завжди збігався з очікуваннями, змушував поглиблювали та переосмислювали раніше сформовані уявлення. Це стосувалося як військових, свідків цих подій, так і священнослужителів. У процесі служіння польові духівники констатували динамічність у сприйнятті віри, церкви та Бога в середовищі військових і водночас, на власному досвіді відчували повноту важких для розуміння та особистої оцінки духовних спадів та піднесень. Самопожертва і внутрішня міць духівників Греко-католицької церкви була опорою для військовослужбовців. В особі військового капелана вони бачили священика, батька, старшого наставника та друга. У непрості моменти життєвих випробувань капелани своєю присутністю не лише морально підтримували та налаштовували військових на боротьбу, а й дарували відчуття дому, родинного тепла, захисту та опіки.

Зброєю духівника в умовах воєнних дій було слово. Проводі та звичайні розмови наповнювалися не лише сакральним, а й патріотичним змістом. У промовах капеланів перепліталися мотиви молитви, психо-

7. Церква у політичних процесах ХІХ–ХХ ст.

логічні настанови, заклики не покладати рук навіть у найстрашніших життєвих ситуаціях. Не останню роль у цьому відігравали особисті риси священників, їх внутрішня міць та стрестостійкість, що часто досягалася ціною власного емоційного та фізичного здоров'я. Капелани не лише хоронили загиблих, а й перебували разом з ув'язненими в останні години їх життя перед стратою, закривали очі тих, у кого поцілила ворожа куля. Пролита кров військових, яких духівники часто називали і вважали своїми синами, назавжди залишалася у спогадах священників, більшість з них до кінця життя згадували про тих, хто ціною життя заплатив за захист рідної землі.

1. Венгринович О. Добровільно (Спогади) / О. Венгринович. — Мельбурн, 1989. — 207 с.
2. Голинський П. Богослови у роках визвольної війни / П. Голинський // Альманах українських богословів. — Перемишль, 1937. — 271 с.
3. Дем'ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – «Кадило» / Г. Дем'ян // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теорет. конф. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 94–105.
4. Жан Й. Спогади / Й. Жан // Лебедович І. Полеві духовники У.Г.А. — Вінніпег, 1963. — С. 131–136.
5. Забзалюк В. Капелани українських збройних формувань періоду Другої Світової війни [Електронний ресурс] / В. Забзалюк. — Режим доступу: <http://journal.mandrivets.com/images/file/Zabzaljuk.pdf>.
6. Забзалюк Д. Служба капеланства в Галицькій Армії (1918–1919) / Д. Забзалюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2006. — № 571 : Держава та армія. — С. 276–279.
7. Забзалюк Д. Організація релігійного життя в УПА / Д. Забзалюк // Військово-науковий вісник. — 2008. — Вип. 10. — С. 23–31.
8. Колісник Р. Військова Управа та українська Дивізія Галичина / Р. Колісник. — Торонто, 1990. — 168 с.
9. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук / І. Кривуцький // Венгринович О. Добровільно (Спогади). — Мельбурн, 1989. — С. 39–42.
10. Лаба В. Українські полеві духовники наших пам'ятних днів / В. Лаба // Лебедович І. Полеві духовники У.Г.А. — Вінніпег, 1963. — С. 71–73.
11. Лебедович І., о. Полеві духовники У.Г.А / о. І. Лебедович. — Вінніпег, 1963. — 325 с.
12. Марчук В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. — Івано-Франківськ : Плай, 2004. — 464 с.

13. Нагаєвський І. Спогади польового духовника / І. Нагаєвський. — Торонто, 1985. — 185 с.
14. Наказ з дня 24 лютого 1919 р. Духовникам і військовим командам // Вістник державного секретаріату військових справ. — Станіславів, 1919. — Ч. 7, 15 берез. — 12 с.
15. Пащенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ ст. до наших днів / В. Пащенко. — Полтава, 2002. — 615 с.
16. Пилипів І. Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / І. Пилипів // Галичина. — Івано-Франківськ, 2002. — Ч. 8. — С. 108–115.
17. Пилипів І. До питання про греко-католицьких капеланів в українській повстанській армії (1942–1946 рр.) [Електронний ресурс] / І. Пилипів, Р. Делятинський. — Режим доступу: http://library.tneu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv/Ivano-Frankivskiy%20filial/kgd/pilypiv%20i.v/do%20pitannya%20pro%20grekokatolitsьkikh%20kapelaniv.pdf.
18. Тарабан В. Про діяльність греко-католицьких священників у військових підрозділах УГА / В. Тарабан // Історія релігій в Україні : праці XII Міжнар. наук. конф. — Львів, 2002. — Кн. 1. — С. 423–426.
19. Футулуйчук В. Служба капеланства в Українській Галицькій армії [Електронний ресурс] / В. Футулуйчук. — Режим доступу: <http://www.christusimperat.org/uk/node/34099>
20. Футулуйчук В. Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920) / В. Футулуйчук. — Донецьк : Східний видавничий дім, УКЦентр, 2000. — 152 с.
21. Хлевінський З. Релігія та людська особа / З. Хлевінський // Релігія в сучасному світі : матеріали до курсу релігієзнавства / Генріх Зімонь (ред). — Львів : Свічадо, 2007. — 504 с.
22. Цилюпа О. Із спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Венгринович О. Добровільно (Спогади). — Мельбурн, 1989. — С. 20–24.